

„Kdo má pod kontrolou minulost, má pod kontrolou budoucnost, kdo má pod kontrolou přítomnost, má pod kontrolou minulost.“¹

„Ano, holocaust se stal téměř před půl stoletím. Ano, jeho bezprostřední důsledky se rychle vzdalují do minulosti. Generace, která ho zažila na vlastní kůži, už téměř vymřela. Ale – a jde o strašlivé, zlověstné ‘ale’ – ony kdysi známé rysy naší civilizace, jimž holocaust vzal srozumitelnost, zůstávají i nadále neodmyslitelnou součástí našeho života. Nikam nezmizely. Proto nemizí ani možnost holokaustu.“²

Modernita a holocaust

Zygmunta Baumana inspirovala k napsání *Modernity a holokaustu* jeho žena Janina, která přežila holocaust a o svých zážitcích napsala v 80. letech knihu *Winter in the Morning: A Young Girl's Life in the Warsaw Ghetto, 1939-1945*. Bauman byl už v té době předním světovým sociologem a uvědomil si, jak málo je holocaust „prozkoumán“ očima sociologie. Existovalo mnoho obsáhlých a působivých děl očima historiků, ale chyběla ucelující práce, která by zkoumala, co může holocaust říct o současné sociologii a společnosti.

Modernita a holocaust je obsáhlým dílem, které zkoumá a interpretuje fenomén holokaustu na pozadí modernity i rasistické a antisemitské tendence v předmoderní době³. Pokouší se o interpretaci mechanismů, na jejichž základě mohl holocaust proběhnout. Věnuje se přitom především roli viníků a spoluviníků, oběti nahlíží spíše okrajově. Důvodem k tomu je patrně snaha ozřejmit celý mechanismus fungování holokaustu, v němž zaujímali aktivní roli viníci, ne oběti.

Coby sociolog specializující se na téma modernity zkoumá Bauman holocaust právě v kontextu modernity. Podle něj byl holocaust setkáním starých, modernitou ignorovaných a bagatelizovaných napětí s nástroji moderního vývoje. Holocaust se ve spolupráci s modernitou stal podle Henry Feingolda přesahem moderního továrního systému, v němž byli surovinou lidi, konečným produktem

---

¹ ORWELL, George in: BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. s. 297

² BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*, s. 134

³ *Modernita a holocaust* obsahuje kapitoly: Sociologie po holokaustu; Modernita, rasismus, vyhlazování I. a II.; Jedinečnost a normalita holokaustu; Získávání obětí ke spolupráci; Etika poslušnosti; K sociologické teorii morálky; Sociální manipulace s morálkou: moralizace jednajících, adiaforizace jednání a doslov k vydání z roku 2000 Povinnost pamatovat si – ale co?

byla smrt a vedoucí pracovníci každý den do výkazů produkce zaznamenávali produkci jednotek za den. Holocaust získal svoji výslednou podobu díky nejmodernější vědě a technice, krematoria vyprojektovali inženýři, lidi tam dovážely nejmodernější železnice, cyklon B vyprodukoval německý chemický průmysl.

Problematika nazírání holokaustu

Bauman říká, že holocaust jako událost byla zapsána ve svém vlastním kódu, který je nejprve potřeba rozluštit, abychom holocaust mohli pochopit. Upozorňuje, že dříve bylo obvyklé holocaust vnímat jako obraz na stěně, který je pečlivě zarámovaný a odlišuje se od tapety pod ním. Takový obraz je také plochý a je v souladu s dřívějším názorem na holocaust coby jednorázové události jedinečného charakteru, která se týkala pouze Židů a ne společnosti jako celku. Podle Baumana je proto holocaust spíše oknem než obrazem. Při průhledu oknem uvidíme dříve neviděné věci, které jsou důležité pro oběti i viníky, pro současníky i pro budoucí generace. Holocaust je podle tohoto pojetí produktem modernity, který vypovídá mnoho o lidské společnosti a v závislosti na určitých faktorech se může opakovat, což je jedna ze stěžejních myšlenek knihy *Modernita a holocaust*.

Vnímání holokaustu se ukázalo jako problematické jak u široké veřejnosti, tak u sociálních vědců. Veřejnost se domnívala, že se jednalo o židovskou tragédii, a že úkolem veřejnosti je Židy politovat a soucítit s nimi, možná se omluvit, ale nic víc. Podobně i vědci včetně Baumana nevnímali holocaust jako komplexní fenomén, který může osvětlit lidskou společnost. „*Domníval jsem se (spíše z nedbalosti než po úvaze), že holocaust byl přetržkou v normálním běhu historie, rakovinným bujením na těle civilizované společnosti, přechodným pomnutím smyslů jinak zdravého ducha.*“⁴ Tato interpretace ale byla chybná a Bauman ji později přehodnotil (viz níže).

Jako zásadní problém vzpomínání na holocaust se jeví samohojení historické paměti, které je jednak urážlivým přehlížením obětí genocidy, jednak nebezpečnou a potenciálně sebevražednou slepotou. Jedním z aspektů samohojení se stala snaha analyzovat příčiny holokaustu diskusí o vině Německa. „*Snaha zaměřit se na německví zločinu jako na základní stránku jeho vysvětlení je však zároveň snahou zprostit viny všechny jiné, a zejména všechno jiné. Tvrzení, že pachatelé holokaustu byli traumatem či nemocí naší civilizace – spíše než jejím děsivým, nicméně legitimním produktem -, vede nejenom k morálně pohodlnému sebeospravedlnění, ale také k strašlivému nebezpečí morálního a politického odzbrojení.*“ „*Čím více leží vina na 'nich', tím více jsme 'my' ostatní v bezpečí, a tím méně*

---

4 BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*, s. 8

musíme toto bezpečí hájit.⁵

Problematicky nazírají holocaust i sami Židé. „Židé o ní (o vzpomínce na holocaust) znova a znova vyprávěli jako o kolektivním (a výhradním) majetku Židů, jako o něčem, co je třeba ponechat těm, kdo unikli zastřelení a zplynování, a potomkům těch, kdo neunikli – co si oni sami mají žárlivě střežit.⁶“

Tímto nazíráním problematizují komplexní uchopení holokaustu a možnost poučení se z tohoto fenoménu. Holocaust byl židovskou tragédií, ale „navzdory tomu nebyl jenom židovským problémem a událostí pouze židovské historie. Holocaust se zrodil a prováděl v naší moderní racionální společnosti, v rozvinutém stadiu civilizace a na vrcholu kulturních výkonů člověka, a proto je problémem této společnosti, civilizace a kultury.⁷“

Kategoriální vražda a sociální inženýrství

„Osud evropského židovstva byl zpečetěn v okamžiku, kdy první německý úředník napsal první pravidlo o vylučování Židů.⁸“ Prvním krokem k fyzické likvidaci byla byrokratická definice Žida. Vznikly zvláštní registry, oddělené od „řadových“ Němců a Židům do cestovních průkazů natiskli písmeno „J“. Na základě zařazení do kategorie byli následně selektováni a eliminováni ze života Tisícileté říše. Kategoriální vraždění označuje Bauman jako *tvořivou* destrukci, protože eliminací všeho nemístného a nevhodného se vytváří nebo reprodukuje řád. Prostředkem k dosažení řádu byla moderní genocida, která byla prvkem nacisty masivně uplatňovaného sociálního inženýrství. Likvidací Židů (a také homosexuálů, Romů či psychicky zaostalých), tedy selekcí národa a eliminací nevhodných, měla podle nacistů zůstat čistá rasa a vzniknout dokonalá společnost. Holocaust byl prostředkem k dosažení této dokonalé společnosti, ne jeho cílem.

Jak Bauman správně upozorňuje, holocaust nebyla první kategoriální vražda. Jejimi oběťmi se stali i Arméni, Hutuové, Tutsiové nebo Rudí Khmerové. Podle Baumana je ale holocaust archetypem kategoriální vraždy, protože byl metodický, důsledný, probíhal po dlouhý čas a využíval nejmodernější vědy a techniky. Holocaust odkryl druhou tvář moderní společnosti, je jejím legitimním produktem. Nebyl důsledkem etnické či náboženské nenávisti, nestála za ním vášeň, ale racionální kalkul.

Oběti a viníci

⁵ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*, s. 12

⁶ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*, s. 8

⁷ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*, s. 10

⁸ citace Raul Hilberg in: BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. s. 159

Hladkému organizačnímu průběhu holocaustu významně napomohla pasivita obětí, které nekladly odpor. Židovská elita byla naopak donucena s nacistickým aparátem spolupracovat. Bauman upozorňuje na paradox: obvykle se při eliminaci kategorie lidí jako první likviduje elita jakožto centrum potenciálního a pravděpodobného odporu. V tomto případě naopak došlo ke vzájemné spolupráci. Existují dohady, zda by holocaust probíhal stejně a ve stejné míře, kdyby židovské rady s nacisty nespolupracovaly⁹. Jejich představitelé byli ale patrně přesvědčeni, že zachraňují sebe i ostatní, když nacistům pomáhají. Bauman upozorňuje, že židovská tradice zakazuje vydat jednoho k záchraně mnoha. Spolupráci *Judenräte* vysvětluje vlivem moderní tradice a modernity, v jejichž duchu se židovské rady chovaly racionálně.

Organizátoři počítali se spoluprací obětí. Proto odváželi Židy po skupinách, aby ostatní měli dojem, že zůstanou v bezpečí, popřípadě, že je nutné obětovat určitou část lidí, aby byla zachráněna většina. Podobným způsobem argumentoval například Chaim Rumkowski v lodžském ghettu. Bauman tvrdí, že oběti měly neustále možnost volby, od deportace až po vstup do plynových komor. Podle Baumana mohly místo pasivity zvolit aktivní odpor a vybrat si tak mezi bolestivou smrtí nebo „dobrovolnou rychlou a bezbolestnou“ smrtí v plynových komorách. Toto Baumanovo tvrzení je ale značně diskutabilní. Oběti sice mohly mít imaginární možnost volby, ale kolektiv, strach o rodinu či únava způsobená několikanásobným putováním v nehygienických podmínkách oběti zcela paralyzovaly. O možnosti volby v tu chvíli patrně mnoho lidí nepřemýšlelo.

Aby mohl holocaust probíhat „hladce“, bylo nutné zbavit jeho strůjce morálních zábran. K tomu bylo nutné splnit tři podmínky: schválení násilí autoritou, rutinizace jednání a dehumanizace obětí. Na útlumu morálních zábran se podílela i fyzická a psychická vzdálenost od obětí. Úředníci měli k dispozici pouze grafy a čísla, pod nimiž si nepředstavovali konkrétní jedince, ale abstraktní skupinu. Zneviditelnění obětí umožňovalo vykonávání rozkazů bez pocitu lítosti. Bauman vysvětluje netečnost vykonavatelů holocaustu jejich disciplinovaností, věcným a rutinním vykonáváním úkolů. Upozorňuje, že pro tuto činnost nebyli vybíráni fanatici ani nijak zvrácení lidé, podle dostupných průzkumů by i většina nacistických dozorců z koncentračních táborů pohodlně prošla psychotesty.

Faktory, které holocaust umožnily

---

⁹ Například Hannah Arendtová je toho názoru, že kdyby židovské rady nespolupracovaly s nacisty, mohly být výsledky holocaustu jiné a lepší. Naopak Isaiah Trunk tvrdí, že odmítnutím spolupráce by se výsledky holocaustu nijak neovlivnily. Podle Baumana se spolupráce rad na celkovém výsledku projevila. Kdyby totiž rady odmítly spolupracovat, pro nacisty by byla veškerá organizace složitější a komplikovanější. Takto mohli nechat veškerou samosprávu ghatt na židovských radách, od nichž například získávali seznamy Židů určených k transportu. Více viz BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. s. 174

Bauman se přiklání k názoru, že fyzická likvidace Židů nebyla Hitlerovým prvořadým cílem,¹⁰ a že tato myšlenka vzešla z byrokratického aparátu Německa. „*Byrokracie strach z rasové kontaminace a posedlost rasovou hygienou nevymyslela. Na to potřebovala vizionáře, protože byrokracie začíná tam, kde vizionář končí. Byrokracie však vytvořila holocaust. A vytvořila ho k obrazu svému.*“¹¹ K jeho uskutečnění už bylo nutné „jen“ spojení několika faktorů: radikálního antisemitismu nacistického typu, proměny antisemitismu v politiku centralizovaného státu, účinného byrokratického aparátu, „výjimečného stavu“ a pasivity obyvatel.¹²

Bauman vypočítává, že prvním krokem k selekci a eliminaci bylo definování Židů a nežidů¹³. Následovalo jejich „zapečetění“ do ghatt a nacistický apel na německou přirozeně antisemitskou strunu¹⁴. Holocaust doprovázela specifická rétorika, nacistická propaganda například hojně užívala v souvislosti se Židy pojmu hygiena, kterou byl Hitler posedlý. O Židech se začalo roztrušovat, že přenášejí nemoci, nacističtí funkcionáři hovořili o „židovském viru“, zavedení povinného nošení Davidovy hvězdy Goebbles vítal jako „hygienickou profylaxi“¹⁵. V souvislosti s eliminací Židů a budováním nového řádu využívali nacisté metafor. Německo bylo zahradou, v níž bylo potřeba vymýtiti plevel. V souvislosti s hygienickou rétorikou se hovořilo o zdravém těle Německa, ze kterého je potřeba vyříznout nádor. Užívala se i architektonická metaforika. Židé byli nadbytečným či nemístným prvkem, který bylo potřeba odstranit z projektu.

Bauman se pozastavuje i nad otázkou, jak mohl nacistům holocaust projít. Podle něj to byla především lidská netečnost k jiným než vlastním zájmům. Jak říká Ian Kershaw: „*Cestu do Osvětlení*

10 „intencionalismus“ x „funkcionalismus“. Intencionalistická teorie hovoří o Hitlerovi coby iniciátorovi fyzické likvidace Židů. Teorie funkcionalismu naopak pracuje s Hitlerovou touhou Židy „pouze“ vysídlit z Německa, později i z území zabraných Německem a dosáhnout tak *Judenfrei* Tisícileté říše, přičemž nápad na jejich fyzickou likvidaci měl vzejít z jeho byrokratického aparátu.

11 BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*, s. 159

12 BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*, s. 146

13 Vydělila se i Mischlinge kategorie. Sem se dostali Židé, kteří například bojovali za první světové války na straně Německa, nebo pro Říši vykonali jiný „záslužný“ skutek. Hodně Židů se snažilo do této kategorie dostat, čímž implicitně souhlasili s nastoleným „pořádkem“ a nacistickému plánu tak dodali legitimitu.

14 Bauman v jedné kapitole obsáhle rozebírá kořeny antisemitismu. Dochází k tomu, že Židé byli terčem antisemitismu v podstatě už od roku 70 n. l. (zboření druhého chrámu), protože byli jiní než křesťané. Odlišovali se, odmítali přijmout Krista, pro křesťany byli neuchopitelní, ve skutečnosti byli alter egem křesťanství. Byli cizinci v jejich středu. Mnohdy navíc byli jediným prostředníkem šlechty, vybírali pro ni od poddaných peníze. Pro nižší vrstvy to často byla jediná „vrchnost“, se kterou přišli do styku, a proto ji přirozeně nenáviděli. Nacistická propaganda se zpočátku snažila vyburcovat v Němcích negativní emoce vůči Židům, ale ani po kříšťalové noci lidé vůči Židům zášť necítili. Nejvíc zapůsobila lidská lhostejnost.

15 BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. s. 113 - 114

*budovala nenávisť, ale vydláždila ji lhostejnost.*¹⁶

Závěr

Bauman v díle *Modernita a holocaust* rozpracovává názor, že holocaust je produktem moderní společnosti, že mohl narůst do svých zrůdných rozměrů právě díky modernitě a že nebyly eliminovány skutečnosti, které umožnily jeho vznik, a proto jeho nebezpečí stále trvá.

Advokát Eichmanna při procesu s tímto čelním nacistou prohlásil, že Eichmann spáchal skutky, za které je člověk vyznamenán, když vítězí, a jde na šibenici, když prohraje. Tedy že kdo má moc, je v právu. A protože se rozdělení moci neustále mění, je třeba přistupovat k odkazu holocaustu zodpovědně a poučit se z něj. Bauman na základě zevrubného rozebrání modernity dospívá k závěru, že se opakování holocaustu nedá vyloučit. Aby se zabránilo vzniku nenávisti nebo aby se nepřizívovaly staré křivdy, je velmi důležitý dialog, což platí jak pro židovskou stranu, tak obecně pro lidskou společnost. V současné době je velmi problematický dialog například mezi židovskou a arabskou stranou. Sami Židé totiž odkazu na holocaust v určitém smyslu zneužívají. I sám Bauman poznamenává, že „*židovský stát se snažil tragických vzpomínek využít jako potvrzení své politické legitimacy, jako glejtu na svou minulou a budoucí politiku, a zejména jako zálohy na křivdy, jichž by se sám mohl dopustit.*“¹⁷ Díky tomuto a podobnému postoji Židů holocaust podle Baumana zakořenil ve vědomí veřejnosti jako výlučně židovská záležitost bez většího významu pro ostatní. I postoj židovského státu tak podporuje nebezpečnou redukci holocaustu na soukromé trauma a křivdu jednoho národa. O tomto procesu samohojení říká Ryszard Kapuściński: „*Když se postupné výbuchy šílenství kategoriálního vraždění sakralizují jako soukromá tragédie obětí a jejich potomků a jako jejich výlučné dědictví a zbytkem lidstva banalizují jako politováníhodné, nicméně všudypřítomné lidské iracionální bláznovství, společná reflexe příčin tohoto šílenství a společné úsilí, které by je odstranilo, se stávají téměř nemožnými.*“¹⁸

Podle Martina Heideggera je *Bytí proces neustálé rekapitulace minulosti*, žádným jiným způsobem Bytí být nemůže a to platí i stejně tak pro lidské skupiny jako pro jednotlivce¹⁹. Rekapitulace minulosti je důležitá, aby lidé nezapomněli, lidská paměť je ale ošemetná. Podle Baumana nelze minulost nikdy

---

¹⁶ Ian Kershaw, *Popular Opinion and Political Dissent in the Third Reich*, Clarendon Press, Oxford, 1983, s. 359, 364, 372, in: BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. s. 183

¹⁷ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. s. 9

¹⁸ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. s. 26

¹⁹ BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. s. 20

přesně reprodukovat, protože paměť si vybírá a interpretuje. Pamatovat si tedy znamená interpretovat minulost, interpretovat minulost znamená vyprávět příběh. Teprve z příběhu může pro jeho posluchače plynout poučení. Minulost do přítomnosti tedy zasahuje pouze skrze příběh a je pouze na lidech, jaký příběh budou vyprávět.

Literatura

BAUMAN, Zygmunt. *Modernita a holocaust*. Praha : Slon, 2010, s. 330